

קול דממה

שבועות, הוא חג מתן תורה, יחול בעוד קצת יותר משבוע, כמוצאי שבת פרשת נשא – אבל ברוב השנים הפרשה הנקראת בשבת האחרונה לפני החג היא פרשתנו, פרשת במדבר. יש סמליות מעניינת בצירוף הזה, שהרי התורה ניתנה במדבר. מדוע בעצם ניתנה התורה במדבר? האם יש משמעות עקרונית לכך שדווקא בישימוץ נתגלה דבר ה' בעולם?

חז"ל, במכילתא דרבי ישמעאל לפרשת יתרו, הציעו כמה תשובות. האחת: תורה ניתנה בפרהסיה דווקא בקרקע שאין לה בעלים, "במקום הפקר", כי אילו ניתנה בארץ ישראל היו היהודים אומרים על אומות העולם "אין להם חלק בה". משניתנה בשטח הפקר, "כל הרוצה לקבל יבוא ויקבל"¹. תשובה נוספת: לו ניתנה תורה בארץ ישראל, היה הדבר משמש לאומות העולם תירוץ לא לקבלה. הסבר זה מופיע לאחר הסיפור הידוע על כך שלפני מתן תורה לבני ישראל הציע ה' את התורה לכל יתר האומות, וכל אחת פתורה מצאה סיבה לסרב לתורה.² והסבר אחרון: התורה ניתנה מחוץ לארץ ישראל "שלא להטיל מחלקת בין השבטים, שלא יהא זה אומר 'בארצי ניתנה תורה!' וזה אומר 'בארצי ניתנה תורה!'"³

אך יש טעם נוסף, רוחני יותר. המדבר הוא מקום של דממה. אין בו מראות המסיחים את העין, ואין בו רעש סביבתי הממסך

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

את הקולות. נכון, בעת מתן תורה היו בהר חורב ברקים ורעמים וקול שופר ומוסדי הארץ רעדו; אבל כעבור שנים רבות, כשאלהו הנביא הגיע לאותו הר חורב, לאחר העימות שלו עם נביאי הבעל, הוא מצא את ה' לא ברעש ולא באש ולא בסופה אלא ב"קול דממה דקה"⁴. ודוק: לא דממה סתם, לא איץ-קול, אלא קולה של הדממה, קול קטן ודק ודומם. נראה לי כי קול הדממה הדקה הוא הקול שאפשר לשמוע רק כאשר מקשיבים. בדממת המדבר אפשר לשמוע את המדבר ואת המדבר. כדי לשמוע את קול האלוהים דרושה לאדם דממת-קשב בנפש.

לפני ארבעים שנה הפיק הבי-בי-סי סדרת טלוויזיה תיעודית, "החיפוש הארוך" שמה, על הדתות הגדולות. בפרק שעסק ביהדות, המגיש רונלד אייר נראה מופתע למשמע המהומה הקולנית והנצחנית של בית המדרש. הוא העיר על כך באוזני אלי ויזל ושאל אותו, "אין ביהדות דבר שנקרא שתיקה?" ויזל השיב: "היהדות מלאה בשתיקות... אבל אנחנו לא מדברים עליהן".

היהדות היא תרבות מילולית מאוד. דת של מילים קדושות. במילים ברא אלוהים את העולם: "ויאמר אלוהים: יהי... – ויהי". על פי תרגום אונקלוס, כושר הדיבור שלנו הוא העושה אותנו לבני אדם; את הכתוב "וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה" (בראשית ב, ז) הוא מתרגם "וַיְהִי בְּאָדָם לְרוּחַ מְמַלְלָא": נשמת החיים הייתה באדם לרוח מדברת. מילים מחוללות. מילים מקשרות. כל מערכות היחסים שלנו מעוצבות, לטוב ולרע, ביד הלשון. כוחן של המילים לברוא עולמות ולהחריבם הוא מוטיב מרכזי ביהדות.

וכך, לא-פעם, לשתיקה ולדממה יש במקרא מטען שלילי. "וַיִּדְם אֶהְרֵן", מספרת התורה, לנוכח מות שני בניו נדב ואביהוא (ויקרא י, ג). "לֹא הִמְתִּים יְהִלְלוּ יְהִי וְלֹא כָּל יַדְי דוּמָה", דהיינו

ה' שומע את צעקתנו השותקת. בסיפור על הגר, התועה במדבר עם בנה הגווע בצמא, נאמר: "וַתִּשָּׂא אֶת קוֹלָהּ וַתִּבְכֶּה. וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת קוֹל הַנֶּעֱר" (בראשית כא, טז-יז); דווקא את קולו של השותק. קודם לכן, כשהמלאכים באו לאוהל אברהם ובישרו לו ולשרה שבעוד שנה יחבקו בן, שרה צחקה "בְּקִרְבָּה", כלומר בשקט, אך ה' שמע אותה (בראשית יח, יב-יג). ה' שומע את מחשבותינו גם כשאיננו מבטאים אותן כדיבור.

הדממה שהיהדות רואה בה ערך היא הדממה הקשובה; וההקשבה היא האמנות העילאית של האמונה. הקשבה פירושה פינוי מקום לאחרים לדבר ולהישמע. בשיחתנו על פרשת משפטים עמדנו על שפע המשמעויות שיש לפועל "שמע" בעברית המקראית: מעבר לשמיעה כפשוטה, הוא מציין גם הקשבה, האזנה, שימת לב, הבנה, הפנמה, היענות ומילוי הוראות. הזכרנו אז כי סביב מתן תורה אמרו בני ישראל פעמיים "כל אֲשֶׁר דָּבַר ה' נַעֲשֶׂה" (שמות יט, ח) ו"כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דָּבַר ה' נַעֲשֶׂה" (שמות כד, ג) ופעם נוספת "כָּל אֲשֶׁר דָּבַר ה' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע" (שם ז). לתוספת "נשמע" חשיבות רבה במעשה הדתי. היהדות איננה רק דת של עשייה-ואמירה; היא גם דת של הקשבה. האמונה היא היכולת לשמוע את המוזיקה שמתחת לשכבת הרעש. מזמור י"ט בתהלים מדבר על מוזיקת הדומייה של השמיים:

הַשָּׁמַיִם מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֵל
וּמַעֲשֵׂה יְדָיו מְגִיד הַרְקִיעַ.
יוֹם לְיוֹם יִבְיַע אֱמֹר
וְלַיְלָה לְלַיְלָה יַחֲוֶה דַעַת.
אֵין אֱמֹר וְאֵין דְּבָרִים
בְּלֵי נִשְׁמָע קוֹלָם.

היורדים אל עולם הדממה (תהלים קטו, יז). כאשר באים רעיו של איוב לנחמו על מות ילדיו, על פצעיו ועל אכרותיו, מסופר: "וַיֵּשְׁבוּ אִתּוֹ לְאָרֶץ שְׁבַעַת יָמִים וְשִׁבְעַת לַיְלוֹת וְאֵין דְּבַר אֵלָיו דָּבַר כִּי רָאוּ כִּי גָדַל הַפָּאָב מְאֹד" (איוב ב, יג).

אך לא כל דממה עצובה היא. "לֶךְ דְּמִיָּה תְהִלָּה", אומר משורר תהלים (סה, ב). כאשר אנו עומדים ביראה אמיתית לנוכח גדולת ה' ועוצם היקום ושאיפת הזמן אל האינסוף, הרגשות המציפים אותנו עמוקים מכדי שיתגלגלו למילים. אלה הם רגעים של התעלות דמומה.

חכמינו הוקירו את השתיקה. היא סייג לחוכמה, אמרו; גדר השומרת עליה.⁵ אם מילה שווה סלע – שתיקה שווה שניים.⁶ רבי שמעון בן גמליאל אמר, "כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה".⁷

עבודת הכוהנים במקדש הייתה מלווה בשתיקה. הלויים זימרו בחצר, אבל הכוהנים, להבדיל מכוהני דתות קדומות אחרות, לא שרו ולא דיברו בשעה שהקריבו קרבנות. החוקר ישראל קנוהל אף קרא לספרו על תורת הכוהנים "מקדש הדממה". ספר הזוהר (ב, א) מדבר על הדממה שבתוכה בנויים בית המקדש של מקדש של מעלה ובית המקדש של מטה.

ויש מי שארגו מן השתיקה מסכת רוחנית שלמה. כאלה הם חסידי ברסלב המתבודדים בשדות. כאלה הם גם אותם יהודים הנוהגים תענית דיבור. ובעצם כולנו כאלה – שהרי בלב שלוש תפילות הקבע שלנו נמצאת "תפילת לחש". היא מיוסדת על התקדים שקבעה חנה בהתפללה לילד, "רַק שְׁפָתַיָּה נְעוֹת וְקוֹלָהּ לֹא יִשְׁמָע" (שמואל א' א, יג).

בְּכֹל הָאָרֶץ יֵצֵא קוֹם

וּבְקִצָּה תִּבְלַל מְלִיקָהּ... (תהלים יט, ב-ה)

ישנו גם קולה של ההיסטוריה, שהנביאים הצליחו לשומעו. וישנו הקול המצווה מהר סיני, המוסיף ומדבר אלינו מעבר לתהום הזמן. לפעמים אני חושב שבני זמננו מתקשים לקבל את המושג "תורה מן השמיים" לא בגלל תגליות מדעיות כאלו ואחרות, אלא מפני שאיבדנו את ההרגל להקשיב לצלילו של הנשגב, לקול שמעבר לְאָנוּשֵׁי גְרִידָא.

מרתק לראות שזיגמונד פרויד, למרות יחסו הביקורתי ליהדות, יצר צורת ריפוי יהודית עד לְשֵׁר עֲצֻמוּתֶיהָ, הלא היא הפסיכואנליזה. הוא קרא לה "ריפוי בדיבור", אך נכון יותר לומר שזהו ריפוי בהקשבה. כמעט כל שיטות הפסיכותרפיה האפקטיביות כרוכות בהקשבה עמוקה.

האם יש די הקשבה בעולם היהודי של ימינו? האם אנו, בחיי הנישואים שלנו, מקשיבים באמת לבני זוגנו? וכהורים, האם אנחנו מקשיבים באמת לילדינו? והמנהיגים שבינינו, האם אנו כורים אוזן לפחדים הבלתי-מדוברים של אלו שאנו רוצים להנהיגם? האם אנו מפנימים את כאבם של האנשים המרגישים מוֹדָרִים מן הקהילה? ואם איננו מצליחים להקשיב לקולותיהם, של בני אדם אחרים – האם אנו יכולים לטעון ברצינות שאנו מקשיבים לקולו של אלוהים?

בשירו 'לזכר ויליאם באטלר ייטס' כתב המשורר ו"ה אוֹדֶן: "בְּמִדְבַר הַלֵּב, אֲדַמֵּת עֲלֵפָה, / יִפְפוּ נָא מְעִינֹת מְרַפָּא". מפעם לפעם כדאי לנו לסגת מן הרעש וההמולה של העולם החברתי וליצור בלבבנו את דומיית המדבר, מקום שם, בלב השתיקה,

אפשר לשמוע את קול הדממה הדקה של אלוהים – הקול האומר לנו שיש מי ששומע אותנו, שיש מי שאוהב אותנו, שיש מי שמחבק אותנו בזרועותיו הנצחיות, שאנחנו לא לבד.

1. מכילתא דרבי ישמעאל, פרשת יתרו, פרשה א.
2. שם, פרשה ה.
3. שם.
4. מלכים א' יט, ט-יב.
5. משנה, אבות ג, יג.
6. תלמוד בבלי, מגילה יח ע"א.
7. משנה, אבות א, יז.